

УДК 7.036«18/19»(477)

ХУДОЖНЄ ЖИТТЯ МИКОЛАЄВА НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Сапак Н.В.

Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»

Досліджено головні напрями розвитку художнього життя міста. Визначено роль виставок у формуванні художнього середовища. Висвітлено історію Товариства красних мистецтв ім. В.В. Верещагіна, діяльність і роль видатних постатей. Розкрито умови створення художнього музею. Визначено особливості художньої освіти.

Ключові слова: товариство красних мистецтв, виставка, меценат, музей, художник, художня освіта.

Постановка проблеми. Процес розвитку художнього життя Миколаєва кінця ХІХ – першої третини ХХ століття найтісніше пов'язаний із загальними закономірностями формування національної художньої культури. Водночас він, певною мірою, зумовлений регіональними особливостями, зокрема: історією краю та промислового міста, культурними контактами із столицею та діяльністю відомих особистостей. Хронологічні межі цього історичного етапу зумовлені початком національно-визвольного руху кінця ХІХ століття і пов'язаного з ним наростання демократичних тенденцій, а завершення відбувається наприкінці 20-х початку 30-х років ХХ століття внаслідок державних реформ в галузі культури і мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Головний та максимально повний аналіз виставок, діяльності Товариства красних мистецтв [7], історії створення художнього музею [8], художньої освіти [9] міститься в публікаціях Н.В. Сапак, яка протягом двох десятиліть досліджує художню культуру південних міст

України. Значна інформація про окремих особистостей наведена в випуску «Николаевцы: Энциклопедический словарь» [3]. А першоджерелами дослідження є архівні документи початку ХХ століття, публікації в місцевій пресі, що висвітлюють тогочасні заходи по створенню та діяльності Товариства, художнього музею, про облаштування виставок, діяльність художніх шкіл і студій [1, 2, 5, 12].

Виділення не розв'язаних раніше частин загальної проблеми. До цього часу в опублікованих матеріалах з художнього життя Миколаєва означеного періоду розглядалися окремі його складові, була відсутня загальна картина художнього життя міста.

Постановка завдання. Мета статті полягає у створенні цілісного уявлення про художнє життя Миколаєва кінця ХІХ – першої третини ХХ століття, у визначенні головних його напрямів на тлі специфічної історичної ситуації, що склалася на Півдні України в контексті політичного, економічного і культурного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Особливості суспільного життя кінця ХІХ – початку ХХ століття, було зростання інтересу до освіти, мистецтва, вітчизняної історії та культури. Це час діяльності громадських товариств та окремих діячів, відкриття художніх шкіл та студій, організації музеїв та облаштування виставок.

Розвиток художнього життя в Миколаєві значною мірою пов'язаний з формуванням виставок. В останній чверті ХІХ століття заслуга в їх організації належала Товариству пересувних художніх виставок. В Миколаєві 1887 року відбулася виставка передвижників. Шістдесят творів експонувалися в залах міської біржі. Серед значних вернісажів місцевих художників була й виставка 1892 року влаштована миколаївським артистичним гуртком.

На початку ХХ століття помітний вплив на художнє життя південних провінцій мали «народні виставки картин», організовані художником В.К. Развадовським. Їх упорядник мав завданням виховувати «широку масу населення ... шляхом знайомства із справді художніми творами» [15, арк. 159]. Виставки включали роботи, передані на тимчасове користування приватними особами та художниками. 1905 року «Палатка картин народної виставки: Одеса – Полтава – Херсон» була розгорнута в Миколаєві, на міському бульварі. Експонувалося майже п'ятдесят полотен М. Богданова-Бельського, В. Верещагіна, М. Касаткіна, В. Максимова, І. Рєпіна, М. Рєріха, А. Лажечникова, І. Макушенка, К. Свищевського, С. Томасевича та В. Развадовського.

У квітні 1910 року в місті відбулася виставка картин галереї М.І. Іловайського, гласного Миколаївської думи, який на власний кошт замовив молодим художникам копії відомих картин з провідних музеїв Москви і Петербургу. Організатор керувався «важливістю знайомства провінційної публіки з видатними творами», а також намагався матеріально підтримати молодих художників. На вернісажі експонувались копії робіт провідних російських художників ХІХ ст. Виставка викликала суперечливі відгуки, однак одностайно наголошувалось на її виключній ролі для провінційної публіки [1].

Суперечливі відгуки мала виставка новітніх художніх течій «Салон-2», яку привіз з Одеси В. Іздебський. Миколаївська преса, відзначаючи внесок скульптора в її організацію, писала, що «нове мистецтво» навряд чи знайде прихильників у місті [5, 16 квіт.]. Однак вона стала першою великою експозицією сучасного мистецтва і поклала початок виставкам художників, чії творчі пошуки часто мали експериментальний характер.

Пересувні та місцеві виставки викликали стійкий інтерес до образотворчого мистецтва і підготували ґрунт для відкриття художнього музею. Йому передувало створення 1913 року Товариства красних мистецтв ім. В.В. Верещагіна [7]. До його ради і активу, чисельність яко-

го сягала сімдесяти шести осіб, увійшли місцеві художники: М.О. Винокуров, Л.В. Інглезі, А.П. Козаков, Ю.М. Маковський, В.О. Мурзанов [11, с. 162–163]. Оскільки в місті не було художнього об'єднання, товариство, певною мірою, відіграло роль художнього центру, а місцем творчого спілкування став будинок художника Л.В. Інглезі. Головою товариства було обрано князя М.А. Гедройца (1848–1933) [6]. Його діяльність мала виключне значення в художньому житті міста. Інтереси мецената були пов'язані з популяризацією вітчизняного мистецтва шляхом організації музеїв та влаштування виставок.

Найбільш ранні спогади про М. Гедройца в Миколаєві стосуються 1899 року у зв'язку з організацією спільної з одеськими майстрами художньої виставки. А 1903 року, як свідчив миколаївський історик та краєзнавець Ф.Т. Камінський, до Миколаєва на запрошення М. Гедройца приїхав В.В. Верещагін [13, арк. 2]. Зустріч з художником стала вирішальною в житті мецената, адже він гаряче підтримав ідею Верещагіна про організацію провінційних музеїв. Загибель баталіста ствердила М. Гедройца в його намірі втілити цю ідею, а водночас і увічнити пам'ять художника. З цією метою 1910 року був організований Комітет з питань створення музею, до якого увійшли: міський голова М.П. Леонтович, віце-адмірал Є.П. Феодос'єв, М.М. Горбатов, А.К. Монтеллі, місцеві художники та інші. Комітет став основою Товариства красних мистецтв ім. В.В. Верещагіна.

Найбільш плідними в діяльності мецената були 1910-і роки. Майже водночас з організацією музею в Миколаєві він брав участь у створенні Херсонського та Катеринославського музеїв, в діяльності художньої секції при Єлизаветградському товаристві поширення грамотності та ремесел [11, с. 186], допомагав організувати музей та майстерню художніх ремесел Севастопольському художньому гуртку «Среда» [11, с. 291], був серед засновників Ялтинського художнього гуртка [11, с. 339]. Він листувався з І.Ю. Рєпіним з питання створення «Делового двора» в Чугуєві [4, с. 127].

У роки першої світової війни М. Гедройц дбав про надання допомоги інвалідам. У зв'язку з цим бував у Петербурзі, Москві, Пскові, в Україні, зустрічався з державними і громадськими діячами, художниками [4, с. 126–127]. 1918 року він переїхав до Харкова. Працював інструктором музейної секції комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини, експертом Харківського художньо-історичного музею, реставратором художнього фонду соціального музею ім. Артема. Однак в умовах нового соціального ладу його досвід, незважаючи на значний внесок в національну культуру, лишився непотрібним.

Головним питанням у роботі Товариства було матеріальне забезпечення музею та заснованої художньої школи. Його фонди щорічно поповнювались членськими внесками,

пожертвуваннями грошових сум, нерухомості. Товариство видавало брошури присвячені В.В. Верещагіну. Крім популяризації творчості художника, такі заходи мали за мету отримання додаткових коштів. Авторами статей про баталіста були І. Рєпін, І. Гінцбург, М. Кравченко, письменник І. Ясинський, журналіст В. Дорошевич.

У роки першої світової війни Товариство красних мистецтв через необхідність сплачувати значні матеріальні внески на потреби фронту знизили культурно-просвітницьку діяльність, а в період революційних подій зовсім припиняють її. 1920 року музей і школа Товариства перейшли у відання секції образотворчого мистецтва губернського комітету народної освіти.

З Товариством найтісніше співпрацювали місцеві колекціонери, які, як правило, були його членами. Невеликі приватні зібрання Миколаєва мали здебільшого археологічні пам'ятки. Образотворче мистецтво представлене окремими творами чи добром незначної кількості речей, що відповідали інтересам власників. Так, зібрання сім'ї Аркасів, що мешкали в Миколаєві та в маєтках поблизу міста, було здобутком кількох поколінь цієї династії, відомої в Україні. Останній її власник М.М. Аркас (1852–1909) [10] був відомим діячем і популяризатором національної культури, представником другої хвилі українського відродження. Перебуваючи на службі у командира Чорноморського флоту, він успішно поєднував роботу в адміралтействі з громадською і просвітницькою діяльністю в галузі історії, музики і театру.

З 1907 року й до кінця життя М.М. Аркас очолював засноване ним Миколаївське товариство «Просвіта», члени якого поширювали українську літературу, регулярно влаштовували літературно-музичні вечори і виставки. Досліджуючи історію та культуру українського народу, митець збирав пам'ятки матеріальної культури, твори народної художньої творчості та фольклору. Відомо, що в його міському будинку була невеличка колекція козацьких портретів, зібрання західноєвропейського фарфору, зброя та, головним чином, археологічні предмети античної доби.

Колекція сім'ї мала кілька окремих зібрань. Основу її склали монети, пам'ятні медалі і жетони З.А. Аркаса (1793–1867), археолога-любителя, історика Чорноморського флоту, знавця античних старожитностей.

Іншу частину колекції склали античні предмети, знайдені під час розкопок на землях аркасівських маєтків в Старій Богданівці, Христофоровці, частково – в Ольвії. Започаткував її брат З.А. Аркаса – М.А. Аркас (1816–1881). Під впливом засновника і секретаря Одеського товариства історії та старожитностей М.Н. Мурзакевича він займався пошуками старожитностей на своїх землях в руслі робіт Одеського товариства, дійсним членом якого він був. Він також збирав документи, книги, карти, плани, пов'язані з історією заснування міст на

землях Північного Причорномор'я. Були серед них портрети Катерини II, адмірала А.С. Грейга. Значна частина колекції сім'ї Аркасів розміщена в Херсонському історичному музеї. Ряд предметів спадкоємці передали 1914 року до Миколаєва [10].

Заснування художнього музею в місті припадає на час активного музейного будівництва в Україні. Музей був задуманий як пам'ятник В.В. Верещагіну. Життя і творчість художника не були пов'язані з південним краєм, однак прагнення увічнити ім'я видатного баталіста призвело до формування колекції його робіт.

Перший відомий документ про формування музею датується 1908 роком, коли М.А. Гедройц направив до міської думи листа-заяву з проханням створити його і надати відповідне приміщення для зберігання та експонування творів. Через рік він знову адресував міському голові М.П. Леонтовичу листа, в якому були детально розкриті перспективи музею. Основними напрямками його роботи меценат вважав контакти з художниками та школами мистецтв, пошуки джерел поповнення колекції, розвиток виставкової діяльності [2]. Дякуючи клопотанню І. Рєпіна, 1912 року морським міністерством була виділена споруда на Соборній площі, де через два роки відкрився музей.

Найважливішим в діяльності музею було його комплектування. Головним джерелом стало зібрання Академії художеств. Добром творів займався М. Гедройц. Так, в рік заснування музею Академія передала двадцять дев'ять картин художників другої половини XIX – початку XX століття. Особливий інтерес становили полотна: І. Айвазовського «Пушкін на березі моря», М. Авілова «Іван Грозний на прогулянці», картини В. Маковського, К. Крижицького, І. Крачковського, І. Крамського, Д. Крайнева, В. Полєнова, Ф. Рубо, скульптури М. Антокольського, В. Беклемішева, В. Разумовського. Три картини А. Куїнджі передало Товариство, що носило ім'я художника [8, с. 124].

Меморіальний характер музею, чітко визначений склад колекції дозволив М. Гедройцу вести переговори з Російським музеєм імператора Олександра III. В наслідок чого було передано сто шістнадцять картин, етюдів і малюнків художника. Серед них великі полотна: «Людоді», «Орли», «В Індії. Сніги Гімалаїв», «Сніги Гімалаїв. В найвищому вузлі гори в Сіккімі», серія робіт «В шпиталі». Десять рисунків баталіста передав М.А. Гедройц. Професор Петербурзького політехнічного інституту, штатний консультант суднобудівних заводів у Миколаєві К.П. Боклевський, подарував альбом свого батька, художника П.М. Боклевського. 1910 року вдова художника передала предмети обстановки майстерні: меблі, килими, палітри, твори мистецтва. До відкриття музею вони зберігались у приміщенні міської думи [8, с. 125].

Зібрання художнього музею на момент його відкриття включало твори російського та українського мистецтва. Були оформлені зали: творів В. Верещагіна і предметів його майстер-

ні; академічного мистецтва; передвижників; західноєвропейського мистецтва (переважно, копії). У роки революції музей збагатився великими зібраннями ікон, севрського фарфору, окремими предметами з бронзи, двома статуями з мармуру, мініатюрами.

У 1920-ті роки музейне зібрання поповнювалося роботами місцевих художників, що надходили як безпосередньо від авторів, так і від їх рідних. Так, 1922 року вдова хранителя музею, художника В.О. Мурзанова, подарувала роботи свого чоловіка. Картини, етюди з краєвидами Миколаєва були виставлені в окремому залі. Протягом кількох років музей вів переговори з рідними художника Р.Г. Судковського, які жили в Очакові. В наслідок переговорів брат Р. Судковського передав до музею п'ятдесят п'ять картин мариніста [8, с. 125].

Активізація художнього життя в місті викликала значний інтерес до художньої освіти. Першу відому приватну школу відкрив 1899 року А.П. Козаков (1860–?) [9, с. 334]. Навчальна програма її була універсальною і передбачала підготовку до вступу у вищі технічні та художні закладів, а також на практичне застосування набутих умінь в ремеслах. У навчальній програмі значне місце належало заняттям з рисунка та створення етюдів з натури. Вихованці школи брали участь у конкурсах та виставках. З 1908 року працював малювальний клас з «ліпним» відділенням М.О. Винокурова (1880–1912) [9, с. 334]. Тут викладали рисунок, живопис, ліплення і також готували до вступу у художні та художньо-промислові навчальні заклади.

Діяльність приватних студій підготувала ґрунт для створення міської художньої школи. У січні 1913 року М. Гедройц звернувся до міської думи з клопотанням про її відкриття [14, арк. 25]. Через рік у будинку музею було відкрито школу малювання, креслення і ліплення. Цим самим Товариство досягло визначеної його статутом мети: «Гідно вшанувати пам'ять ... Верещагіна шляхом поширення серед місцевого населення художньої освіти» [12, с. 1]. Передбачалось, що одночасно у школі будуть навчатися близько тридцяти чоловік. Однак уже на кінець другого місяця її роботи заняття відвідували сто двадцять осіб.

Процес навчання здійснювався за усталеною, академічною системою. Велика увага зверталася на підготовку рисувальників і креслярів для суднобудівної промисловості. Академія художеств регулярно заохочувала кращих учнів, а ті, хто успішно закінчив курс, мали право на вступ до Академії.

Директор школи В.О. Мурзанов (1872–1922) був одночасно хранителем музею і секретарем Товариства красних мистецтв В.В. Верещагіна [3, с. 236]. Він закінчив Академію художеств по класу І.Ю. Рєпіна, на початку століття приїхав до Миколаєва, викладав у навчальних закладах. Викладацьку і громадську роботу художник поєднував з творчістю. Деякий час викладав у школі активний член Товариства

красних мистецтв Л.В. Інглезі (1878–1972) [3, с. 152]. Художню освіту він здобув у Казані, продовжив у Москві, в училищі живопису, скульптури і архітектури та в художній школі К.Ф. Юона і І.О. Дудіна. Л. Інглезі підтримував тісні зв'язки з одеськими колегами. Він був експонентом восьми виставок Товариства південноросійських художників. Постійним викладачем школи був О.П. Валевахін (друга половина XIX – після 1920) [3, с. 78]. Відомо, що він був у складі московської групи «Незалежні» (1907–1912). Мабуть, після розпаду групи художник переїхав до Миколаєва. Він працював у навчальних закладах і одночасно в школі при музеї. О. Валевахін вважав, що роботу над навчальними постановками необхідно поєднувати з виконанням етюдів з натури. Тому спільно з учнями він регулярно виходив на пленер. У школі влаштовувались виставки учнівських робіт, огляди-конкурси. Серед її випускників була відомий український скульптор О.М. Кудрявцева.

Вплив революційних подій 1917 року на художнє життя найвиразніше виявився в реорганізації системи освіти. 1920 року школа реорганізується у Вільні художні майстерні. Її учні, за прикладом таких само столичних майстерень, здійснюють роботи з декоративно-художнього оформлення міста.

Завершальним етапом в системі художньої освіти означеного часу стала організація 1930 року художнього технікуму. Головну участь у його створенні взяв випускник Одеського політехнікуму образотворчих мистецтв скульптор Б.Н. Іванов (1902–1941). Він залучив до викладання молодих одеських художників, а також миколаївських скульпторів К.С. Рижова і А.А. Ріттїха. Головна роль у навчального процесу належала Д.К. Крайневу. Метод підготовки ґрунтувався на класичному принципі: навчальна студія – натура – самостійна робота. З першого курсу учні проходили практику й у складі бригад під керівництвом викладачів виконували монументальні роботи зі скульптурним оформленням інтер'єрів і фасадів будинків. Незважаючи на нетривалість існування (до 1934), технікум став серйозною навчальною базою для покоління художників, чия творчість формувалася в середині століття.

Висновки. Аналіз основних напрямів художнього життя кінця ХІХ – першої третини ХХ століття дозволив створити досить цілісну картину художньої культури Миколаєва, що відбиває характерні ознаки національної художньої культури цього часу. Так, визначальним для початкового етапу процесу став розвиток виставкової діяльності. Завдяки любителям мистецтва і особливо меценату М.А. Гедройцу стало можливим створення і діяльність Товариства красних мистецтв ім. В.В. Верещагіна. Завдяки Товариству було відкрито художній музей та художню школу. Формування зібрання музею здійснювалося шляхом централізованого передання творів мистецтва з російської сто-

лиці, а в перше десятиліття радянської влади від художників та приватних осіб. Промисловий характер міста знайшов відбиття в процесі підготовки майбутніх художників, де поряд з академічною системою мала місце орієнтація на практичне життя.

Список літератури:

1. Виставка картин из галереи г. Иловайского // Николаевская газета. – 1910. – 13 апр.
2. Н.Г. [Гедройц Н.] К вопросу о художественном музее // Николаевская газета. – 1911. – 29 апр.
3. Николаевцы: Энциклопедический словарь. – Николаев: Возможности Киммерии, 1999. – 374 с.: фото.
4. Репин и Украина: Письма деятелей украинской культуры и искусства Репину: (1896-1927) / сост. Б.С. Бутник-Сиверский. – К.: Изд-во АН УССР, 1962. – 211 с.
5. Салон Вл. Издебского // Николаевская газета. – 1911. – 16, 21, 23, 30 апр.
6. Сапак Н.В. М.А. Гедройц в Миколаєві / Н.В. Сапак // Українська культура. – 2000. – № 9–10. – С. 32–33.
7. Сапак Н.В. Товариства красних мистецтв Півдня України / Н.В. Сапак // Культура України. Мистецтвознавство: зб. наук. праць Харківської Державної Академії культури. – Харків: ХДАК, 2001. – Вип. 8. – С. 17–25.
8. Сапак Н.В. З історії становлення художніх музеїв Півдня України / Н.В. Сапак // Питання культурології: міжвідомчий зб. наук. ст. – К.: Видавничий центр КНУКіМ, 2002. – Вип. 18. – С. 120–127.
9. Сапак Н.В. Художня освіта на Півдні України в першій третині ХХ століття / Н.В. Сапак // Мистецтвознавство України: зб. наук. пр. – К.: СПД Кравчук В.К., 2003. – Вип. 3. – С. 331–338.
10. Сацкий А.Г. Коллекция древностей семьи Аркас / А.Г. Сацкий // IV Миколаївська обласна краєзнавча конференція: Історія. Етнографія. Культура: Нові дослідження. – Миколаїв: Атол. – 2002. – С. 18–21.
11. Северюхин Д.Я., Лейкинд О.Л. Золотой век художественных объединений в России и СССР (1820-1932): справочник / Д.Я. Северюхин, О.Л. Лейкинд. – СПб.: Изд-во Чернышева, 1992. – 400 с.
12. Устав Общества изящных искусств имени В.В. Верещагина. – [Николаев 1913]. – 16 с.
13. Миколаївський краєзнавчий музей. Фонд. Архів Ф.Т. Камінського.
14. Державний архів Миколаївської області. Ф. 216, оп. 1, спр. 1504.
15. Центральний державний історичний архів України Ф. 726, оп. 1, спр. 10.

Сапак Н.В.

Обособленное подразделение «Николаевский филиал
Киевского национального университета культуры и искусств»

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ НИКОЛАЕВА КОНЦА ХХ – I ТРЕТИ ХХ СТОЛЕТИЯ

Аннотация

Исследованы главные направления художественной жизни города. Определена роль выставок в формировании художественной среды. Освещена история Общества изящных искусств им. В. В. Верещагина, деятельность и роль известных личностей. Раскрыты условия создания художественного музея. Раскрыты главные аспекты создания художественного музея. Определены особенности художественного образования.

Ключевые слова: общество изящных искусств, выставка, меценат, музей, художник, художественное образование.

Sapac N.V.

Separated Subdivision «Mykolaiv Branch
of Kyiv National University of Culture and Arts»

THE ARTISTIC LIFE OF MYKOLAIV AT THE END OF XX CENTURY

Summary

The main directions of the artistic life of the city has been researched in the article. The role of exhibitions in forming of the artistic environment has been determined. The history of the Society of Fine Arts named after V.V. Vereshchagin, the activities and role of famous figures are described. The conditions and the main aspects of creating are revealed in the article. We determine the specific features of art education.

Keywords: Society of Fine Arts, exhibition, museum, maecenas, artist, art education.